

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА

КРУШИНСЬКИЙ Сергій Антонович - кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-1583-226X

ЗАХАРЧУК Віктор Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0002-0896-3747

УДК 343.37

DOI 10.32782/EP.2022.4.14

Аналізуються доктринальні погляди на ознаки суб'єкта доведення до банкрутства. Запропоновано у диспозиції ст. 219 КК України використовувати замість терміна «громадянин» термін «фізична особа». Зазначено, що доведення до банкрутства може вчинятися в інтересах іншого суб'єкта господарювання (юридичної особи), а тому потребує вивчення питання про доцільність передбачення у ст. 96-3 КК України можливості застосування до такої юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. На основі аналізу ухвалених обвинувальних вироків стверджується, що доведення до банкрутства вчинялося особами чоловічої статі, одруженими, які мають вищу, середню спеціальну або професійно-технічну освіту. У переважній більшості випадків такі особи раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: банкрутство, фінансова неспроможність, доведення до банкрутства, суб'єкт господарювання, суб'єкт кримінального правопорушення, особа злочинця, засновник, учасник.

Постановка проблеми

Однією із передумов розвитку нашої держави є стабільність економічної системи України. Проте загрозою такої стабільності є кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, які дестабілізують фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання. Зокрема, велику шкоду завдають діяння, спрямо-

вані на умисне доведення суб'єктів господарювання до стійкої фінансової неспроможності, внаслідок яких останні оголошуються банкрутами і припиняють свою діяльність. З метою кримінально-правової протидії законодавець криміналізував такі діяння в спеціальних заборонах, зокрема, ст. 219 КК України. Детальна характеристика суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України, є необхідною для правильної кримінально-правової кваліфікації зазначених діянь, адже це конструктивна ознака будь-якого складу кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Окремі питання кримінально-правової характеристики суб'єкта доведення до банкрутства були предметом вивчення в працях таких науковців, як: Є. М. Васілін, В. В. Гордієнко, Б.М. Грек, Н. М. Грищенко, Ю. В. Ключик, О. О. Круглова, В. В. Лазаренко, В. О. Улибакіна, О. Г. Фролова та інших. Разом з тим, комплексно з позицій як кримінально-правової, так і кримінологічної характеристики, суб'єкт доведення до банкрутства, як правило, не досліджувався, що підкреслює потребу у проведенні подальших наукових розробок.

Метою статті є здійснення кримінально-правової та кримінологічної характеристики суб'єкта кримінального право-

порушення, передбаченого ст. 219 КК України.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. А відповідно до ч. 2 цієї статті спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [1].

Доктринально сталим є поділ ознак суб'єкта кримінального правопорушення на обов'язкові та факультативні. Як слідує з ч. 1 ст. 18 КК України, обов'язковими ознаками є: 1) статус фізичної особи; 2) осудність; 3) вік, з якого можливе настання кримінальної відповідальності. У разі зазначення у статті КК України інших ознак суб'єкта, окрім перелічених вище, вказаний суб'єкт підпадатиме під поняття «лише певна особа», а тому характеризуватиметься як спеціальний. Аналізуючи диспозицію ст. 219 КК України, можемо стверджувати, що суб'єкт доведення до банкрутства – спеціальний.

Проаналізуємо більш детально наведені ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України. На сторінках юридичної літератури тривалий час існує дискусія, чи виправданим є те, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа, що прямо зазначено у ст. 18 КК України. Таке законодавче положення прямо корелює з принципами особистої та винної відповідальності, відповідно до яких тільки фізична особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, за наявності вини, несе за це відповідальність. З цього витікає висновок про те, що принцип особистої та винної відповідальності ніяк не поєднується із відповідальністю юридичних осіб, оскільки вина є нічим іншим, як психічним ставленням особи

до свого діяння. Наприклад, Л. П. Брич з цього приводу зазначає, що неможливо конкретизувати вину стосовно такого колективного утворення, як юридична особа [2, с. 499].

Незважаючи на це, багато дослідників підтримують визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення. Зокрема, В. К. Грищук та О. Ф. Пасєка, наполягаючи на існуванні підстав для цього, стверджують, що юридична особа може підлягати такій відповідальності за вчинення злочинів, зокрема у сфері господарської діяльності [3, с. 180]. Учені також цитують Рекомендацію № R88(18) Комітету міністрів країн-членів Ради Європи щодо відповідальності підприємств – юридичних осіб за правопорушення, які вчиняються ними під час здійснення господарської діяльності від 20 грудня 1988 року, відповідно до якої «підприємство повинно підлягати відповідальності незалежно від того, чи була ідентифікована фізична особа, чії дії або бездіяльність містять склад правопорушення» [3, с. 154].

Хоча, прийнявши Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII, законодавець у певному сенсі обрав компромісний шлях у цій дискусії, оскільки передбачав можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, однак, як і раніше, суб'єктом кримінального правопорушення юридичну особу не визнавав.

Підставою застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи. Навряд, чи можна говорити про те, що уповноважена особа (засновник, учасник, керівник чи інша службова особа) може від імені суб'єкта господарської діяльності (юридичної особи) вчиняти доведення його до банкрутства. Тим паче немає підстав стверджувати, що доведення до банкрутства суб'єкта господарської діяльності перебуває у колі його інтересів.

Разом з тим, цілком реальними можуть бути випадки, коли уповноважена особа доводить до банкрутства суб'єкта госпо-

дарської діяльності в інтересах іншої юридичної особи, наприклад, з метою подальшого поглинання його активів, усунення конкурента тощо. Наприклад, вироком Придніпровського районного суду м. Черкаси від 29 травня 2007 року засуджено особу, яка, будучи співвласником ТОВ «ЛЛЛ», без попередньої згоди інших співвласників товариства переоформила за договором дарування на ТОВ «Вікос-ойл», директором якого на той час вона була, майновий комплекс, чим завдала ТОВ «ЛЛЛ» збитків, які потягли тяжкі наслідки і призвели до його стійкої фінансової неспроможності, внаслідок чого воно було оголошено банкрутом [4].

Хоча на сьогодні можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за вчинення в її інтересах доведення до банкрутства іншого суб'єкта господарювання не передбачена (ст. 96³ КК України), однак це питання залишає поле для дискусій.

Також варто зауважити, що засновниками (учасниками) суб'єктів господарювання можуть бути не лише фізичні особи, а й підприємства, установи, організації. При цьому останні, якщо вони, наприклад, стали учасниками товариства, не ліквідуються як юридичні особи (ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» [5]).

Мабуть, з огляду на це, законодавець у диспозиції ст. 219 КК України цілеспрямовано робить акцент на громадянинуві як суб'єктові цього кримінального правопорушення. Разом з тим, таке формулювання все ж видається невдалим, оскільки наводить на думку, що кримінальну відповідальність за доведення до банкрутства може нести тільки громадянин України. Натомість, наприклад, ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» передбачає, що іноземні громадяни, особи без громадянства можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України [5]. Тому, щоб підкреслити, що тільки фізичні особи можуть бути суб'єктами аналізованого кримінального

правопорушення, у диспозиції ст. 219 КК України варто було б використовувати конструкцію «...фізичною особою – засновником (учасником)...».

Наступною обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є осудність, яка передбачає наявність нерозривної сукупності двох елементів: 1) здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) здатності керувати ними [6, с. 127]. Відсутність однієї з таких здатностей даватиме підстави для висновку про стан неосудності, за якого особа не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. За приписами ст. 19 КК України такий стан свідчить, що особа не підлягає кримінальній відповідальності.

Судова статистика засвідчує мізерну кількість кримінальних проваджень щодо вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України. Наприклад, за період 2018-2021 р. суди розглянули лише 5 таких проваджень, причому за результатами розгляду в чотирьох випадках провадження було закрито, а в одному випадку – ухвалено виправдувальний вирок [7]. Це надає можливість проаналізувати їх усі та статистично правильно стверджувати, що жодного разу судами не було встановлено вчинення вказаних суспільно небезпечних дій у стані неосудності (чи обмеженої осудності). Висловимо припущення, що це пов'язано з доволі високим інтелектуальним рівнем осіб, які вчиняють доведення суб'єкта господарювання до банкрутства, що відповідно виключає хворобливість стану їх психіки в розумінні КК України.

Що стосується віку як ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, то відповідно до ст. 22 КК України досліджуваний нами склад кримінального правопорушення не включений до переліку винятків, відповідальність за які настає з чотирнадцяти років. Це означає, що кримінальній відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст.

219 КК України, підлягають особи, які досягли шістнадцяти років.

У контексті низки злочинів проти господарської діяльності виникає питання: чи можуть неповнолітні особи (у випадку доведення до банкрутства мова йде про осіб віком від 16 до 18 років), які не мають повної цивільної дієздатності, вчинити такі кримінальні правопорушення? Відповідаючи на це питання, потрібно відзначити, що чинне законодавство передбачає можливість неповнолітніх осіб здійснювати підприємницьку діяльність, вступати в трудові відносини, бути учасником суб'єктів господарювання. Так, наприклад, тлумачення ч. 3 ст. 35 ЦК України призводить до висновку, що підприємницькою діяльністю може займатися неповнолітній, який досяг шістнадцятирічного віку [8].

З огляду на це, варто погодитись із Н. М. Грищенко, яка вказує на неприйнятність виключення осіб, яким не виповнилось 18 років, з кола суб'єктів, а точніше, виконавців ряду злочинів у сфері господарської діяльності [9, с. 113]. Незважаючи на те, що в судовій практиці неповнолітня особа жодного разу не була притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України, теоретична ймовірність цього існує. Видається, що, окрім згаданої інтелектуальної складової доведення до банкрутства, така вікова тенденція пояснюється й тим, що зазначене кримінальне правопорушення, як правило, вчиняється керівниками суб'єктів господарювання.

Поряд із проаналізованими обов'язковими загальними ознаками суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України, притаманна й обов'язкова спеціальна ознака – статус засновника, учасника або службової особи суб'єкта господарської діяльності. Варто зазначити, що первинна редакція ст. 219 КК України суб'єктом цього кримінального правопорушення визначала власника або службову особу суб'єкта господарської діяльності. Слід визнати правильним підхід законодавця, адже, термі-

ни «засновник» і «учасник» суб'єкта господарювання притаманні для господарського законодавства.

Разом з тим, чіткого визначення понять «засновник» і «учасник» суб'єкта господарської діяльності Господарський кодекс України та інші законодавчі акти не містять. Узагальнюючи окремі нормативні приписи, можна стверджувати, що засновниками (учасниками) суб'єкта господарської діяльності є особи, які утворюють суб'єкт господарювання, передають йому своє майно, беруть участь в управлінні діяльністю суб'єкта господарювання, розподілі прибутків і збитків від його діяльності. Варто погодитись із висновком, що особа, яка бере участь у створенні суб'єкта господарської діяльності, до моменту державної реєстрації є його засновником, а після створення суб'єкта господарської діяльності вже набуває статусу учасника [10, с. 190].

Зі змісту ч. 1 ст. 56 ГК України випливає, що суб'єкти господарювання – господарські організації можуть бути утворені за рішенням органів, організацій і фізичних осіб, у тому числі власника (власників) майна [11]. Проте, ще раз наголосимо, що суб'єктом аналізованого кримінального правопорушення можуть бути лише фізичні особи – засновники (учасники) суб'єкта господарської діяльності.

Крім засновників (учасників), цілком закономірно суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України, є службові особи суб'єкта господарської діяльності. Службовими є особи, які здійснюють функції, що в законодавстві, теорії і на практиці традиційно йменуються владними, а також виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки [12, с. 233]. Такий підхід відображено у ч. 3 ст. 18, примітці до ст. 364 КК України, а також у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5 [13].

Службовій особі як суб'єкту кримінального правопорушення притаманна низка ознак, які в доктрині класифікують-

ся на функціональні та посадові. До перших відносять такі: 1) здійснення функції представника влади; 2) обіймання на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків; 3) обіймання на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посад, пов'язаних з виконанням адміністративно-господарських обов'язків. Серед посадових ознак службової особи – здійснення зазначених функцій та обов'язків постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням [12, с. 95].

Ведучи мову про доведення до банкрутства, суб'єктами кримінального правопорушення можуть виступати службові особи, які здійснюють керівництво (управління) діяльністю суб'єкта господарювання (керівник, заступники керівника), а також забезпечують фінансовий облік, звітність та фінансово-економічне планування діяльності суб'єкта господарювання (головний бухгалтер, керівник планово-фінансового відділу). Судова практика засвідчує, що, як правило, доведення до банкрутства вчиняється керівниками відповідних суб'єктів господарювання. Так, з шести виявлених у Єдиному реєстрі обвинувальних вироків за ст. 219 КК України у п'яти випадках кримінальне правопорушення було вчинене директором (генеральним директором) суб'єкта господарювання, а в одному – головою фермерського господарства.

Розглянувши кримінально-правові ознаки суб'єкта доведення до банкрутства, варто наголосити на потребі розмежування таких понять, як «суб'єкт кримінального правопорушення» і «особа злочинця (кримінального правопорушника)». Різниця між названими категоріями полягає в тому, що перша є одним з обов'язкових елементів будь-якого складу кримінального правопорушення, а друга охоплює ширше коло соціально значимих властивостей особи, тобто комплекс її ознак: особисті властивості, її зв'язки та стосунки з іншими людьми, її моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, її життєві установки [14, с. 107].

Важливість встановлення ознак, що характеризують особу злочинця, проявляється в тому, що вони враховуються у таких випадках: 1) під час здійснення статистичного аналізу та узагальнення показників особи злочинця за конкретним кримінальним правопорушенням; 2) під час реалізації та здійснення профілактичної роботи, спрямованої на попередження кримінальних правопорушень; 3) під час визначення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; 4) під час вивчення особи підозрюваного та обвинуваченого, а також призначенні судом покарання останньому; 5) під час організації діяльності працівників кримінально-виконавчої системи; 6) під час здійснення оперативно-розшукової діяльності [15, с. 49].

На жаль, на рівні Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, окремо не ведеться статистика щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України, що ускладнює формування типового криминологічного портрету злочинця, який вчиняє доведення до банкрутства. Разом з тим, судова практика засвідчує, що зазначене кримінальне правопорушення вчинялося особами чоловічої статі, одруженими, які, як правило, мають вищу, середню спеціальну або професійно-технічну освіту. У переважній більшості випадків такі особи раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Таким злочинцям притаманна наявність достатньо сформованих ціннісних орієнтирів, поглядів, установок, які свідомо орієнтуються на вибір злочинної поведінки. Вони характеризуються наявністю організаторських здібностей, орієнтуються у вимогах законодавства, мають, як правило, високий соціальний статус, кримінальне правопорушення вчиняють здебільшого з корисливих мотивів (наприклад, з метою привласнення майна суб'єкта господарювання) або іншої особистої заінтересованості (уникнення виконання фінансових зобов'язань тощо).

Висновки

Таким чином, суб'єкту доведення до банкрутства притаманні не лише загальні ознаки, а й спеціальна – наявність статусу засновника, учасника або службової особи суб'єкта господарської діяльності. Варто визнати правильним підхід законодавця, який у диспозиції ст. 219 КК України цілеспрямовано робить акцент на громадянину як суб'єктові цього кримінального правопорушення. Разом з тим, щоб підкреслити, що тільки фізичні особи можуть бути суб'єктами цього кримінального правопорушення, у диспозиції ст. 219 КК України варто було б використовувати конструкцію «...фізичною особою – засновником (учасником)...».

Судова практика засвідчує, що доведення до банкрутства може вчинятися в інтересах іншого суб'єкта господарювання (юридичної особи). А тому потребує вивчення питання про доцільність передбачення у ст. 96³ КК України можливості застосування до такої юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Аналіз ухвалених обвинувальних вироків вказує, що доведення до банкрутства вчинялося особами чоловічої статі, одруженими, які, як правило, мають вищу, середню спеціальну або професійно-технічну освіту. У переважній більшості випадків такі особи раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n555>.
2. Брич Л. Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб за господарські злочини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 497-501.
3. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
4. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 29 травня 2007 року

(справа № 1-204/2007). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/4830398>.

5. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#n168>.

6. Васильєв А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127-136.

7. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (форма № 1-к) за 2017-2021 роки. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n458>.

9. Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майно підприємства, установи, організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро. 2019. 216 с.

10. Лазаренко В. Суб'єкт доведення до банкрутства окремих суб'єктів господарської діяльності. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 7 (43). Vol. 1. P. 189-193.

11. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n378>.

12. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. Львів: ЛДУВС, 2008. 303 с.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>.

14. Скора Л. М. Кримінально-правова характеристика протидії законній господарській діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 253 с.

15. Крушинський С. А., Налуцишин В. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством. *Європейські перспективи*. 2022. № 3. С. 48-55.

S. A. Krushynskyi, V. M. Zakharchuk
CRIMINAL LEGAL AND CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF LEADING TO BANKRUPTCY SUBJECT

The purpose of the article is to carry out the criminal legal and criminological characteristics of the subject of the criminal offense provided for in Art. 219 of the Criminal Code of Ukraine. Detailed description of the subject of the criminal offense provided for in Art. 219 of the Criminal Code of Ukraine, is necessary for the correct criminal legal qualification of the specified acts, because it is a constructive sign of any composition of a criminal offense. The article analyzes the doctrinal views on the signs of leading to bankruptcy subject. The leading to bankruptcy subject has not only general features, but also a special one - the presence of the status of the founder, participant or official of the entity of economic activity. To use the term «natural person» instead of the term «citizen» in the disposition of Art. 219 of the Criminal Code of Ukraine are proposed in the article. It is noted that leading to bankruptcy can be

committed in the interests of another business entity (legal entity), and therefore the question of the possibility of applying criminal law measures to such a legal entity the is actual in the context of the provision of Art. 96-3 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the analysis of the judgments, it is stated that leading to bankruptcy was committed by male, married persons with a higher, secondary special or vocational education. In the vast majority of cases, such persons have not previously been held criminally liable. Such criminals are characterized by the presence of sufficiently formed value orientations, views, attitudes, which are consciously oriented towards the choice of criminal behavior. They are characterized by the presence of organizational abilities, are guided by the requirements of the law, have, as a rule, a high social status, commit criminal offenses mostly for selfish motives or other personal interests.

Key words: bankruptcy, financial insolvency, leading to bankruptcy, entity of economic activity, subject of a criminal offense, person of a criminal, founder, participant.